

Forskning på religion og livssyn i barnehagen – oversikt og tendenser 1996–2018

Av **Olav Hovdelien**

Barnehagen som samfunnsinstitusjon har gradvis fått større betydning, ikke minst som følge av den store utbygningen som fulgte i kjølvannet av barnehageforliket i 2003. Barnehageplass er i dag å anse som et allment velferdstilbud. Utviklingen av barnehagen som samfunnsinstitusjon har dermed ført til et større behov for forskning. I denne artikkelen fokuseres det på forskningen på et bestemt felt knyttet opp mot barnehagen, nemlig religions- og livssynsfeltet. Hensikten er å gi en systematisk oversikt over foreliggende forskning i perioden 1996–2018. 1996 var året Barne- og familiedepartementet publiserte en forskrift med tittelen Rammeplan for barnehagen. Den la til grunn en mer detaljert plan for det pedagogiske arbeidet enn det som var gjort tidligere, og førte samtidig til en økende forskningsinteresse på feltet. I den perioden som er undersøkt, er det gjort til sammen 25 forskningsarbeider av ulik størrelse og omfang, inkludert syv forskningsbaserte lærebøker. Bildet er nyansert, men det er en tendens til at det blir gjort mer forskning på religiøst og livssynsmessig mangfold i barnehagesammenheng, enn på kristen tradisjonsformidling og kulturarv. Et resultat av forskningsoversikten er ellers at det foreligger relativt lite forskning på religion og livssyn i barnehagen sammenlignet med skolefeltet.

Nøkkelord: barnehageforskning – forskningsoversikt – religions- og livssyns- didaktikk – Prismet – høytidsmarkeringer

OLAV HOVDELIEN, f. 1968, professor, OsloMet – Storbyuniversitetet. Institutt for barnehagelærerutdanning, Pb 4, St. Olavs plass, 0130 Oslo. E-post: olho@oslomet.no

INTRODUKSJON

Det norske storting vedtok den første barnehageloven i 1975. I løpet av de vel førti årene som har gått siden den gang, har barnehagen som samfunnsinstitusjon gradvis fått større betydning. Dette gjelder ikke minst som følge av den store utbygningen som fulgte i kjølvannet av stortingsvedtaket i 2003, da Stortinget gikk inn for innføring av maksimalpris og et mål om full barnehagedekning (barnehageforliket). Barnehageplass er i dag å anse som et allment

velferdstilbud, og i 2017 hadde 91 % av alle barn i Norge i alderen 1–5 år barnehageplass. Utviklingen har ført til et større behov for forskning på ulike felt med relevans for barn i barnehagealder og barnehagen som samfunnsinstitusjon, inkludert forskning på religions- og livssynsfeltet i barnehagesammenheng.

I barnehagesammenheng sorterer religion og livssyn under fagområdet «Etikk, religion og filosofi», som er ett av de syv fagområdene som ifølge gjeldende rammeplan skal være en gjennomgående del av barnehagens innhold (Kunnskapsdepartementet 2017:29, jf. Kunnskapsdepartementet 2011:45). Når religion og livssyn har en plass i barnehagen, kommer det enkelt sagt av at religion og livssyn har en plass i samfunnsborgernes liv og samfunnet for øvrig. Slik sett gjenspeiler barnehagen også samfunnet når det gjelder dette. I tillegg trenger en oppdragende institusjon en verdimeisig retning. Denne er juridisk knyttet til foreldreretten og forankret i menneskerettighetene. Dette ser vi av barnehagelovens §1, der verdiformidlingen knyttes eksplisitt til «kristen og humanistisk arv og tradisjon», «ulike religioner og livssyn», og «som er forankret i menneskerettighetene.» I rammeplanen pekes det ellers på at fagområdet «retter særlig oppmerksomhet mot barnehagens samfunnsmandat og verdi grunnlag i et samfunn preget av livssynsmangfold.» (Kunnskapsdepartementet 2017:35). På bakgrunn av dette skal barnehagen «la barna få kjennskap til fortellinger, tradisjoner, verdier og høytider i ulike religioner og livssyn og erfaringer med at kulturelle uttrykk har egenverdi.» (Kunnskapsdepartementet 2017:35).

Forskning på religion og livssyn i barnehagen er mer enn drøftelser av hvordan lovpålagte føringer skal forstås og implementeres i praktisk barnehagehverdag, men mye av den religions- og livssynsdidaktiske forskningen tar naturlig nok utgangspunkt i disse føringene. Hensikten med denne artikkelen er å gi en oversikt over religions- og livssynsdidaktisk forskning relatert til barnehagen og avgrenset til perioden fra og med 1996 til og med våren 2018. I tillegg drøftes noen tendenser i den religions- og livssynsforskningen som er gjort relatert til barnehagen.

Geir Skeie viser til at forskning på religion i utdanningsammenheng hadde en svak stilling ved de fleste akademiske institusjonene i Norge frem til 1990-tallet (Skeie 2017:28; jf. Skeie 2004). Skolen fikk sitt KRL-fag i 1996, noe som medførte en sterk økning i forskningsinteressen på spørsmål relatert til religion og livssyn. Noen lignende oppblomstring har vi ikke sett så langt i barnehageforskningen. Samtidig finnes det tross alt en del forskning, og det er denne som står i fokus i det følgende. Av hensyn til både omfang og relevans, er forskningen som er foretatt i løpet av de siste tiårene vektlagt. I 1995 ble ny barnehagelov vedtatt med ikrafttredelse fra 1996. 1996 var også året Barne- og familiedepartementet publiserte den relativt omfattende Rammeplan for barnehagen, en forskrift som

la til grunn en mer detaljert rammeplan for det pedagogiske arbeidet enn det som var gjort tidligere (Barne- og familiedepartementet 1996).

Problemstilling, begrepsavklaringer og noen avgrensninger

Problemstillingen som forfølges i det følgende, kan formuleres slik:

Hva er gjort av forskning på religion og livssyn i barnehagen i Norge i perioden fra 1996 til og med våren 2018?

Religionsbegrepet kan i likhet med livssynsbegrepet defineres på mange forskjellige måter. I denne sammenhengen er det ikke noe poeng å drøfte disse begrepene inngående, men snarere å knytte an til hensiktsmessige begrepsforståelser, som ligger tett opp til måten begrepene brukes i dagligtale. En slik religionsdefinisjon finner vi hos religionssociologen Pål Repstad. Han bestemmer innholdet i religionsbegrepet som «livstolkninger og praksis som regner med en virkelighet som går ut over det dennesidige, hverdagslige, rasjonelle – ut over det som vi kan gripe og forstå med fornuft og sanser.» (Repstad 2000:24). I tillegg forholder jeg meg i artikkelen til livssynsbegrepet hos Per Magne Aadnanes, der livssynsbegrepet omfatter både en *virkelighetsoppfatning*, det vil si en oppfatning av hva som er virkelig, et *menneskesyn*, dvs. en oppfatning av hva slags vesen mennesket er, og til sist en *verdi- og moraloppfatning*, dvs. en oppfatning av hva som er godt, rett og skjønt (Aadnanes 2012:22). Ut fra denne definisjonen av livssynsbegrepet, vil alle mennesker ha et livssyn. Samtidig vil også livssyn være et kollektivt begrep som refererer til en livssynstradisjon, religiøs eller sekulær.

Noen avgrensninger har vært nødvendig for at materialet skal kunne være håndterbart i en relativt kort forskningsoversikt som denne. Den første faglige avgrensningen går på den delen av forskningen innen barnehagefeltet som behandler etiske problemstillinger. Disse er ikke gjennomgått i det følgende, hvis det ikke er snakk om arbeider som samtidig har direkte relevans for religions- og livssynsfeltet. I rammeplanen knyttes 'religion' sammen med 'etikk' og 'filosofi' i fagområdet «Etikk, religion og filosofi» (gjerne forkortet ERF) (Kunnskapsdepartementet 2017:35–36). Jeg har med min forståelse av hva som inngår i religions- og livssynsfeltet, enkelt sagt valgt å dele fagområdet ERF i to deler, og fokusere på religion (inkludert kristendommen), og ta med forskning som fokuserer på sekulære livssyn, men samtidig utelukke forskning som går på etikk og filosofi.¹ Forskningen på etiske og profesjonsetiske problemstillinger i forbindelse med barnehagefeltet, i likhet med forskning på barns spiritualitet, inkludert forskning på trosopplæring rettet mot barn i barnehagealder, fortjener etter min mening egne oversiktsartikler. Denne avgrensningen begrunnes ut fra

¹ En oversikt over forskning på barnehagefeltet generelt er gitt i Alvestad, M. et al. 2009. Se også Alvestad, T. et al. 2013; Bjørnstad et al. 2012; Gulpinar, Hernes og Winger 2016. Oversikter over norsk religionspedagogisk og religionsdidaktisk forskning generelt er gitt i Lied 2006 og Skeie 2014.

omfangshensyn, siden dette vil åpne for et betydelig større forskningsfelt å gi oversikt over, i tillegg er det vanlig å behandle religions- og livssynsfeltet og etikkfeltet som adskilte felt i andre sammenhenger relatert til forskning.

Materiale

Etter de nevnte avgrensningene ovenfor er det på sin plass å spørre hva som gjenstår. Enkelt sagt er det som gjenstår, empiriske og teoretiske studier rettet mot religions- og livssynsfeltet i barnehagen. Det er fortsatt snakk om en god del store og små forskningsarbeider. Nedenfor følger en oversikt over relevant forskning på religion og livssyn i barnehagesammenheng. Oversikten begynner med en presentasjon av doktorgradsarbeider på feltet. Deretter følger en tematisk gjennomgang av henholdsvis artikler i tidsskrifter og antologier. Behandlingen av fag- og lærebøker gjøres ikke under en egen deloverskrift, men er integrert der det passer inn tematisk.

I tillegg til å ha gått meg gjennom aktuelle tidsskrift og antologier, og søkt i elektroniske oversikter som Universitetsforlagets tidsskriftbase, inkludert idunn.no, Oria.no og Norart, har jeg sett gjennom diverse litteraturlister og sentrale forskeres publikasjonslister på jakt etter aktuelle publikasjoner. Søkeordene ved ulike internettsøk har vært 'religion' og 'barnehage'. Ved at jeg har gått nøye gjennom litteraturlistene til alle artiklene og bøkene jeg har funnet frem til, regner jeg med at jeg har kommet over det aller meste av den forskningen som er gjort på feltet. Det er uansett vanskelig å garantere at oversikten er 100 % fullstendig. Når det gjelder spørsmålet om hvilke publikasjoner som regnes som vitenskapelige, har jeg i utgangspunktet forholdt meg til Universitets- og høyskolerådets oversikt over godkjente vitenskapelige publiseringskanaler («tellekantsystemet»)². Jeg har likevel funnet det hensiktsmessig å også å inkludere en del arbeider som ikke er å regne som vitenskapelige i henhold til disse kriteriene. Dette gjelder en del forskningsbaserte fag- og lærebøker på feltet, som i visse tilfeller utgjør den viktigste kunnskapsformidlingen innen et tema.

Noen relevante forskningsrapporter

Før vi skal se nærmere på forskning der fokuset ligger eksplisitt på religions- og livssynsfeltet i barnehagesammenheng, kan det være hensiktsmessig å begynne med å se på noen av de store evalueringsrapportene som er kommet i løpet av de siste tiårene. Dette er forskningsrapporter der det fokuset typisk ligger på hva som gir kvalitet i barnehagen. Fokuset i disse rapportene tar dermed for seg virksomheten i barnehagen som helhet. Dette inkluderer også enkelte problemstillinger og forskningsspørsmål som er relevante med tanke på religions- og livssynsfeltet.

2 Se: http://www.uhr.no/rad_og_utvalg/utvalg/det_nasjonale_publiseringsutvalget/publiseringskanaler

I 2009 ble en forskningsrapport med tittelen «Alle teller mer. En evaluering av hvordan Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver blir innført, brukt og erfart» publisert av Barnehagesenteret ved Høgskolen i Vestfold (Østrem m.fl. (red.) 2009). Bak rapporten står Solveig Østrem og en gruppe forskere med tilknytning til Høgskolen i Vestfold. Arbeidet ble gjort på oppdrag av Kunnskapsdepartementet, og forholder seg til rammeplanen fra 2006. Et av resultatene fra de kvantitative delprosjektene som presenteres i rapporten, er at fagområdet Etikk, religion og filosofi (ERF) er det fagområdet det arbeides minst med i barnehagen. Bare 15 % av styrerne oppgir at det arbeides ganske mye med dette fagområdet i deres barnehage. Dette resultatet svarer delvis også til foreldrenes svar i undersøkelsen. ERF er det fagområdet som havner på en solid sisteplass med lavest prioritet. I tillegg opplever ca. 63 % av styrerne at de oppfatter «Nærmiljø og samfunn» og «Etikk, religion og filosofi» som svært eller noe krevende å arbeide med i barnehagen (Østrem et al. 2009:25–29).

Resultatene fra denne undersøkelsen er blitt bekreftet i senere kvantitative studier. Dette gjelder Lars Gulbrandsen og Erik Eliassen «Kvalitet i barnehager. Rapport fra en undersøkelse av strukturell kvalitet» høsten 2012 (Gulbrandsen og Eliassen 2013), og Aina Winsvold og Lars Gulbrandsen «Kvalitet og kvantitet. Kvalitet i en barnehagesektor i sterk vekst» (Winsvold og Gulbrandsen 2009). Når det gjelder forskningsresultater med direkte relevans for religions- og livssynsfeltet i barnehagen, kunne Winsvold og Gulbrandsen vise til at fagområdet etikk, religion og filosofi er det fagområdet som det arbeides minst med i barnehagene. Igjen var det kun 15 % av barnehagene som svarte at de arbeider ganske mye med dette temaet. Det er dessuten noe som helst skjer i de private barnehagene (Winsvold og Gulbrandsen 2009:48–50). I forskningsrapporten fra 2013 bekreftes resultatet om at fagområdet etikk, religion og filosofi er det fagområdet som færrest barnehager arbeider mye med (Gulbrandsen og Eliassen 2013:51–52). Ingen av de kvantitative undersøkelsene jeg har referert til her, går nært inn på å forklare hvorfor det arbeides mindre med fagområdet etikk, religion og filosofi enn andre fagområder i barnehagen, utover å peke på at personalet opplever dette fagområdet som krevende å arbeide med.

DOKTORAVHANDLINGER PÅ FELTET

Sidsel Lied og Geir Skeie har skrevet hver sin oversiktsartikkel om religionspedagogiske arbeidere (Lied 2006; Skeie 2014). I henhold til begge avgrensninger foreligger det kun ett større religionspedagogisk arbeid rettet mot barnehagen.³

3 Svein Sando doktoravhandling fra 2014 er et bidrag som hører hjemme under fagfeltet etikk, ikke under religion og livssyn, og vil derfor ikke behandles her (jf. Sando 2014). Det samme gjelder Solveig Østrem's doktoravhandling (Østrem 2008). Astri Ramsfjells forskning er ikke primært å forstå som barnehageforskning om religion, men litteraturforskning med spesiell relevans for kristen oppdragelse mer generelt (jf. Ramsfjell 2011; Ramsfjell 1995). Hennes forskning blir dermed heller ikke presentert her.

Dette er Sturla Sagbergs doktoravhandling fra 2001 (Sagberg 2001).⁴ Sagberg tar i sin doktoravhandling *Autentisitet og undring. En drøfting av kristendommens plass i norsk barnehage i institusjonsetisk og personetisk perspektiv* utgangspunkt i yrkesetiske og personlige konflikter knyttet til formidling av kristne høgtider, tekster og tradisjoner i barnehage og skole (Sagberg 2001). I den første hoveddelen av avhandlingen presenteres en analyse av konflikter i forbindelse med innholdet i denne formidlingen på bakgrunn av en intervjuundersøkelse rettet inn mot 21 ansatte i barnehager. Dette materialet tolkes i lys av aktuelle synspunkter omkring kristendommens plass i barnehagen, som har preget offentlige dokumenter og stortingsforhandlinger.

I den andre hoveddelen tolkes resultatene av analysen opp mot etiske teorier om religion og offentlighet, samt en teologisk anvendelse representert ved toregimentslæren. John Rawls og Knud E. Løgstrup er viktige figuranter i drøftelsen. Sagberg klargjør de institusjonsetiske rammene som kan gis for kristendommens plass i barnehager, samtidig som han drøfter individuelle yrkesetiske og personetiske konflikter i lys av spørsmålet om ekthet og autentisitet. Viktige teoretikere i den forbindelse er Charles Taylor og David Tracy. Fremstillingen konkretiseres ved at forfatteren i et eget kapittel diskuterer spørsmål om sannhet, toleranse og tolkning av menneskerettigheter i relasjon til spørsmålet om kristendomsformidling i offentlig pedagogisk virksomhet. Sagberg har også skrevet læreboken *Religion, verdier og danning. Barns møte med de store spørsmål i livet*, der han formidler resultater fra mange års forskning på feltet (Sagberg 2012).⁵

ARTIKLER I TIDSSKRIFTER, ANTOLOGIER OG LÆREBØKER

Her følger en oversikt over antall vitenskapelige artikler på feltet religion og livssyn i barnehagen i perioden 1996–2018. I tidsskriftet *Nordisk barnehageforskning* (Nordic Early Childhood Education Research) er det publisert fire artikler med relevans for feltet i perioden 2008–2018, det vil si siden tidsskriftet ble etablert. I *Norsk pedagogisk tidsskrift* har jeg funnet frem til én relevant artikkel i den aktuelle perioden. *Prismet* har publisert fem artikler innen forskningsfeltet religion og livssyn i barnehagen mellom 1996 og 2018. Dette gir til sammen ti norske tidsskriftsartikler i perioden 1996–2017.⁶ Det er ikke overraskende at

4 Sagbergs faglige produksjon inneholder også arbeider som fokuserer på spørsmålsstillinger innenfor kirkelig trosopplæring, eller har sitt fokus på eldre barn enn barn i barnehagealder. Dette gjelder f.eks. Sagberg 2006 og Sagberg 2010. Disse er ikke tatt med her. Det samme gjelder lærebøker. Sagberg 2012 regnes med i denne kategorien. Det samme gjelder monografien *Holistic Religious Education – is it possible? The complex web of religion, spirituality and morality*, selv om denne delvis vil ha relevans også for barn i barnehagealder (Sagberg 2015).

5 Sagberg har i tillegg til de nevnte studiene som er rettet inn mot barnehagen eller barn i barnehagealder, også publisert forskning på barn og spiritualitet; Sagberg 2003; Sagberg 2008, Sagberg 2017, Sagberg og Roen 2011. Denne forskningen blir ikke presentert her.

6 Tidsskriftet *Barn* har ikke publisert noen artikler om religion og livssyn i barnehagen i den aktuelle perioden. Når det gjelder det som kan betegnes som allmenne pedagogiske og didaktiske forskningstidsskrifter, som

Prismet er det tidsskriftet som har hatt flest artikler på feltet, da dette er Norges eneste forskningstidsskrift som spesialiserer seg på å publisere resultater fra religionspedagogisk og religionsdidaktisk forskning. I tillegg kommer forskningsartikler som er publisert i vitenskapelige antologier av forskjellig slag. Disse har det vært mer krevende å finne frem til, siden det vil kunne være svært mange barnehagepedagogiske antologier som inneholder en eller flere relevante studier. Jeg har også forsøkt å finne frem til artikler som er publisert internasjonalt på dette feltet. Dette gjelder også et knippe publikasjoner som behandles i det følgende.

Forskning på barnehagens verdigrunnlag og styringsdokumenter

Det er seks artikler og tre lærebøker som tar for seg spørsmål knyttet til barnehagens verdigrunnlag og religionsforståelsen i barnehageloven og rammeplanen. Vi begynner med å presentere Ingeborg Tvetter Thoresens artikkel «Barnehagen i støpeskjeen», som ble publisert i 2006 (Thoresen 2006). Hun gir i denne artikkelen en historisk oversikt over barnehagens utvikling i Norge frem til dagens status som en betydningsfull sektor i velferdssamfunnet, med vekt på aktuelle barnehagepolitiske spørsmål, og hva slags følger innføringen av ny rammeplan i 2006 vil innebære. Hun drøfter videre hva slags signaler det ligger i at barnehagen er blitt flyttet til Kunnskapsdepartementet, hva slags følger denne flyttingen får, og hvorfor Utdanningsforbundet stilte seg positiv til denne endringen. Avslutningsvis tar Tvetter Thoresen opp til drøftelse hvordan den aktuelle barnehagepolitikken vil kunne endre barnehagen som samfunnsinstitusjon, og hva dette vil kunne føre til.

Ingebjørg Stubø følger opp den faglige debatten noen år senere, med forskningsartikkelen «Nye formålsparagrafer i skole og barnehage» fra 2010 (Stubø 2010). I dette forskningsbidraget er Stubø opptatt av forholdet mellom universelle og partikulære verdier og verditradisjoner knyttet til barnehagens formålsbestemmelse. På vei dit gjennomgår hun den historiske bakgrunnen for innføringen av nye felles formålsbestemmelser for skolen og barnehagen som fulgte etter at regjeringen utnevnte Bostadutvalget i 2006 for å utrede saken og komme opp med et nytt forslag til formålsbestemmelse, til Stortingets vedtak av en ny paragraf i 2008, hvor Bostadutvalgets forslag var noe endret. Stubø konkluderer med at lovteksten som ble vedtatt, er spenningsfylt og åpner for forskjellige tolkningsmuligheter. Dette begrunner hun med mangel på konsistens i teksten, som følge av at Stortinget valgte å endre den foreslåtte teksten

Nordic Studies in Education (2002–2017, dvs. samtlige årganger med dette navnet), Scandinavian Journal of Educational Research (1957–2017), Nordidactica (2011–2017, Open Access tidsskrift. Dette er de tilgjengelige årgangene), Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk (2015–2017, dvs. samtlige årganger), har jeg ikke funnet frem til noen vitenskapelige artikler med direkte relevans for religion og livssyn i barnehagen.

fra Bostadutvalget, noe som har «bidratt til at helheten er blitt skadelidende i den vedtatte paragrafteksten.» (Stubø 2010:250).

En annen forskningsartikkel som også fokuserer på tolkning av barnehagens formålsbestemmelse, er Olav Hovdeliens «Barnehagens formålsparagraf – hvordan skal den forstås?» (Hovdelien 2012). Han knytter an til Charles Taylors tre sekularitetstyper og argumenterer for at barnehagen i 2010 fikk en sekularistisk formålsbestemmelse. Dvs. en formålsbestemmelse der menneskerettighetene er å forstå som et slags verdimesig «felles multiplum». Bakgrunnen for dette var at kristendommens stilling i det norske storsamfunnet er blitt svekket, og at formålsbestemmelsen fra 2012 er å forstå som et svar på at Norge nå er blitt et multikulturelt samfunn. Ifølge Hovdelien vil den nye formålsparagrafen «i praksis leses slik at barnehagen skal bygge på de verdiene som er felles for de nevnte religions- og livssynstradisjonene, så lenge disse er i tråd med menneskerettighetene.»

I 2017 følger Hovdelien opp med artikkelen «Religionsforståelsen i ny rammeplan for barnehagen» (Hovdelien 2017), hvor han argumenterer for at den nye rammeplanen fra 2017 bekrefter tolkningen av formålsbestemmelsen fra 2010, som innebar et brudd med tidligere formålsbestemmers kristne verdiforankring. Fokuset flyttes, ifølge ham, i og med rammeplanens autoritative fortolkning av barnehageloven «fra kristendommen som statsreligion og hegemonisk religion på storsamfunnsnivå, til det religiøse og livssynsmessige mangfoldet som finnes på samfunnets mesonivå, og barnehagens arbeid med å bidra til å integrere dette mangfoldet under en overbygning som har menneskerettighetene som sin primære basis.» Ifølge Hovdelien impliserer dette videre en nedtoning av kristendommens rolle som samfunnsintegrerende idétradisjon og formidling av den kristne kulturarven i barnehagen. I tillegg til disse to artiklene har Hovdelien vært redaktør for læreboken *Minoritetsreligioner i barnehagen*, hvor han selv bidrog med seks kapitler (Hovdelien 2017). Kapittel 2 i denne boken, «Religion og sekularisme i barnehagens verdiforankring», er å anse som en ajourført versjon av hans artikkel om formålsparagrafen fra 2012, der det er tatt hensyn til den nye rammeplanen som kom i 2017.

Alle de nevnte artiklene så langt har hatt som hensikt å gi en fortolkning av barnehagens styringsdokumenter, i den hensikt å komme til rette med grunnlaget for både verdiformidlingen og formidlingen av religions- og livssynskunnskap. I en artikkel fra 2015 behandler Kari Krogstad et beslektet tema, når hun i sin analyse av stortingsmeldinger og strategidokument gir en diskursanalyse av begrepet «det flerkulturelle». Hennes hovedfunn er at selv om en flerkulturell barnehage rommer språklig, kulturelt og religiøst mangfold, omtales religion i liten grad i politiske tekster som utgjør bakteppet for den nasjonale strategien (Krogstad 2015:3). Krogstad har også fulgt opp med en internasjonal artikkel som

behandler noe av det samme temaet, «The multicultural and multi-religious Norwegian kindergarten» (Krogstad 2016). I artikkelen tar hun utgangspunkt i begrepet «flerkulturell» (multicultural) med utgangspunkt i retningslinjene for den norske barnehagelærerutdanningen. Et sentralt resultat fra hennes empiriske undersøkelse her, er at det synes å være lite samsvar mellom styringspunktene idealer og den praktiske barnehagehverdagen når det gjelder forsøk på å sette de fagpolitiske føringene ut i praksis.

I tillegg til de nevnte studiene gir Ingeborg Tvetter Thoresen en grundig innføring i barnehagens samfunnsmandat og verdigrunnlag i læreboken *Religioner, mangfold og etikk i barnehagen* (Thoresen og Winje 2017:13–112). Her følger hun opp sin artikkel fra 2006, og drøfter spørsmål knyttet til barnehagen som samfunnsinstitusjon, barnehagens grunnlagsdokumenter og samfunnsmandat, barnehagens verdigrunnlag og spørsmål tilknyttet fagområdet «Etikk, religion og filosofi» grundig over til sammen ca. 110 sider. Tvetter Thoresens arbeid utgjør dermed et viktig bidrag til religions- og livssynsdidaktikken i barnehagesammenheng, selv om presentasjonen av stoffet naturlig nok er utformet med tanke på formidling til barnehagelærerstudenter. Andreutgaven er ajourført med henblikk på den nye rammeplanen som kom våren 2017.

En annen forskningsbasert lærebok som ikke regnes som et forskningsbidrag i snever forstand, er Helje Kringlebotn Sødals *Kristen arv og tradisjon i barnehagen*, som nå foreligger i 6. utgave (Sødal 2018). Denne boken inneholder den kanskje grundigste innføringen i tematikk knyttet til kristendom og kristen arv i barnehagen som foreligger, i mangel av større forskningsarbeider (doktoravhandlinger o.l.) som tar for seg denne tematikken.

I de forskningsbidragene vi har sett på så langt, har fokuset ligget på et overordnet plan. Dvs. på den måte at det har handlet om overordnede prinsipper for hvordan religion og livssyn skal håndteres i barnehagen. Nedenfor skal vi se på artikler som har det til felles at de har sitt fokus på hvordan religion og livssyn opptrer på en mer konkret måte i barnehagehverdagen. Det typiske eksemplet i så måte er hvordan barnehagen forholder seg til religiøse høytider og høytidsmarkering.

Forskning på høytidsmarkeringer i barnehagen

Der forskningen på barnehagens styringsdokumenter hovedsakelig kan karakteriseres som teoristyrte, skal vi nå se at forskningen på høytidsmarkeringer i all hovedsak har vært empirisk orientert.⁷ I omtalen av fagområdet etikk, religion og

7 Bøker om høytider og høytidsmarkering som i denne sammenhengen regnes som formidling, og ikke forskning i snevrere forstand, inkluderer Beate Børresen, *Høytider og høytidsfeiring* (1997), Magnhild Gravir, *Jul – påske – pinse. Kulturformidling i barnehage og skole* (1998), og Anne Aicher, *Høytider, rammer og muligheter* (2012). Bente B. Hugo deler erfaringer fra Røde Kors barnehage på Hamar i en refleksjonsartikkel fra *Prismet* (Hugo 1996).

filosofi, er «fortellinger» eksplisitt nevnt i rammeplanen, sammen med tradisjoner, verdier og høytider i ulike religioner og livssyn (Kunnskapsdepartementet 2017:35). Ragnhild Fauske har publisert et forskningsbidrag i den sammenheng, med tittelen «Bruken av religiøse forteljingar i barnehagen» (Fauske 2012). Artikkelen er basert på en kvantitativ studie rettet inn mot de religiøse fortellingenes plass i 183 barnehager på Vestlandet, nærmere bestemt Møre og Romsdal fylke. Datainnsamlingen ble gjort i 2007–2008, og bestod av en survey med 39 spørsmål stilt til avdelingsledere i barnehagene. Fauskes viktigste resultat fra undersøkelsen er at de fleste (93 %) avdelingslederne brukte religiøse fortellinger ved kristne høytidsmarkeringer, men at bare et fåtall (1 %) gjorde det samme ved markering av andre religioners høytider enn kristendommen. Begrunnelsen for denne praksisen var at de kristne høytidene er viktige «norske tradisjoner» og hører med til kulturarven, og hører følgelig ikke til under kategorien forkynnelse.

Audun Toft og Kristine Toft Rosland står bak en artikkel som tematisk ligner på Fauskes studie. Denne har tittelen «Barnehager og høytidsmarkering. En gjennomgang og diskusjon av begrunnelser knyttet til manglende markering av ikke-kristne høytider» (Toft og Rosland 2014). Artikkelen er basert på en undersøkelse om høytidsmarkeringer rettet inn mot barnehager på Helgeland i 2010–2011. Artikkelen bygger på en surveyundersøkelse rettet inn mot barnehagene i fire kommuner, og deretter på en oppfølging i form av kvalitative intervjuer av barnehagelærere ved to utvalgte barnehager i området. Deres hovedfunn bekrefter Fauskes studie på den måten at de også fant at det er bare de kristne høytidene som blir markert i barnehagene. Den viktigste grunnen til dette er at barnehagelærerne manglet kunnskap om ikke-kristne høytider. Barnehagelærerne ved de to barnehagene på Helgeland som undersøkelsen er rettet mot, uttrykker usikkerhet med tanke på hvorvidt de vil kunne være i stand til å bidra til markering av høytider de selv ikke har et personlig forhold til. Toft og Rosland argumenterer for at dette er uheldig, med tanke på at barn fra majoritetskulturen går glipp av viktig kunnskap om minoritetskulturer.

En tredje artikkel med omtrent samme fokus, er Kari Krogstad og Kari-Mette Walmann Hidles «Høytidsmarkering i religiøst mangfoldige barnehager». Et av deres hovedfunn er hvordan barnehager som har barn med minoritetsreligiøs tilknytning, i liten grad driver høytidsmarkering slik rammeplanen krever (Krogstad og Hidle 2015). Artikkelen er basert på en metodetriangulering, med en surveyundersøkelse i 2014 rettet inn mot praksisbarnehager i fylkene Telemark, Buskerud, Aust-Agder og Vest-Agder. 75 av 192 barnehager svarte, noe som gir en svarprosent på 39 %. Denne undersøkelsen ble deretter fulgt opp av kvalitative intervjuer med 12 informanter. Av 75 respondenter oppga 55 at barnehagen hadde muslimske barn, 9 hadde barn med tilknytning til Human-Etisk Forbund,

14 til buddhisme, 6 til hinduisme og 2 til sikhisme. I den grad den for eksempel muslimske høytiden *id al-fitr* markeres, sikter personalet mot identitetsbekreftelse for muslimske barn. Studien konkluderer med at aktivitetene tar i liten grad sikte på å utvikle interesse, toleranse og respekt i barnegruppa som helhet.

Krogstad og Walmann Hidle behandlet også tematikken minoritetsreligioner i religiøst mangfoldige barnehager i en artikkel to år tidligere. Denne har tittelen «Er det mange måter å være norsk på?», og er basert på en empirisk studie, med en kombinasjon av kvantitativ og kvalitativ metode, fra 2013 av hvordan praksisbarnehager i Agder, Buskerud og Telemark arbeider med minoritetsreligioner (*MinRel*) (Krogstad og Hidle 2015). 89 % av respondentene oppgav at de forholdt seg til en flerreligiøs barnegruppe. Formuleringen «mange måter å være norsk på», er hentet fra rammeplanen for barnehagen fra 2011. Også denne studien bekrefter at barnehagene fokuserer lite på minoritetsreligioner i barnehagen, og at det er få spor av andre høytider og tradisjoner fra andre religioner enn kristendommen.

Krogstad fulgte i 2017 opp med artikkelen «Religious festivals in early childhood education and care (ECEC) institutions: A Norwegian case study», hvor hun undersøker hvordan norske barnehagelærere fortolker mandatet gitt i styringsdokumentene, med tanke på hva barna skal lære om religion og religiøse høytider (Krogstad 2017). Her bygger Krogstad videre på forskningsfunn som også ble presentert i artikkelen «Høytidsmarkering i barnehagen» (Krogstad 2014). I denne artikkelen tar hun utgangspunkt i forskningsrapporter som på ulike måter handler om kvalitet i barnehagen (jf. Winsvold og Gulbrandsen 2009; Østrem mfl. 2009; Gulbrandsen og Eliassen 2013), og drøfter funnene fra sin egen surveyundersøkelse opp mot funnene i disse. En viktig teoretisk referanse i denne studien er Charlotte Palludans arbeider (Palludan 2005; Palludan 2012). Et sentralt funn er at det arbeides relativt mye med kristne høytidstradisjoner, men at markering av høytider innen andre religioner enn kristendommen ikke blir tilstrekkelig ivaretatt.

Artikkelen fra 2017 bygger på en kvalitativ studie med observasjon og semi-strukturerte intervjuer gjort i en religiøst og livssynsmessig mangfoldig kommune i Sør-Øst Norge. Studien viser hvor stor diskrepans det er mellom idealet som uttrykkes i barnehagens styringsdokumenter, og den daglige praksisen slik denne beskrives av barnehagelærere og foreldre. Når det gjelder kristne høytider, fokuseres det mer på tradisjoner enn på det religiøse innholdet, og muslimske høytider ignoreres. Foreldrene er i for liten grad informert om hva som skjer i barnehagen.

Den siste publikasjonen som jeg vil nevne under denne deloverskriften, er Geir Winjes bok *Høytidsmarkering i barnehagen* fra 2010 (Winje 2010). I likhet med andre lærebøker er dette ikke et forskningsbidrag i snever forstand, men

som forskningsbasert formidlingsbok hører den hjemme her. Det samme gjelder artikkelen «Fra divali til halloween. Etikk, religion og filosofi» (Winje et al. 2008).

Andre barnehagedidaktiske studier

Under denne deloverskriften vil jeg presentere barnehagedidaktiske studier med relevans for religion og livssyn, men som ikke direkte kan knyttes til hverken høytidsmarkeringer i barnehagen eller barnehagens verdiforankring og styringsdokumenter.

Første studie ut under denne kategorien er Ragnhild Fauskes antologiartikkel «*Av og til glemmer Gud å passe på oss. Han gjorde i alle fall det med lillesøsteren min for hun døde. Kva rom er det for spiritualitet i dagens barnehage?*» (Fauske 2013). Fauske viser til formuleringen i rammeplanen fra 2011 om at «at det er plass for ein åndeleg dimensjon i barnehagen.» (Kunnskapsdepartementet 2011). Med dette utgangspunktet drøftes ulike sider, historisk og aktuelt, som har påvirket det rommet det er for spiritualitet i barnehagen. Hennes konklusjon er at barnehagen sjelden har vært så åpen for spiritualitet som i dag. Fauskes artikkel er en av veldig få som tematiserer eksplisitt spiritualitet i barnehagen.

En annen studie som tar opp beslektet tematikk, er Bengt-Ove Andreassen og Else Marie Øvrebøs studie «Religiøse spiseforskrifter i barnehagen. En kvalitativ undersøkelse om barnehagers strategier for tilpasning i møte med islamske spiseforskrifter» (Andreassen og Øvrebø 2017). Dette er også en artikkel som tar for seg en problemstilling knyttet til religiøst mangfoldige barnehager, selv om fokuset her ikke ligger på høytidsmarkeringer. Fokuset ligger her på muslimske spiseforskrifter, og artikkelen baserer seg på kvalitative forskningsintervjuer med styрere og pedagogiske ledere. Disse er intervjuet om hvordan barnehager imøtekommer muslimske foreldres ønsker om tilpasning til islamske spiseforskrifter. Resultatet viser at barnehagen baserer seg på to hovedstrategier i sin tilpasning – enten å servere mat som alle kan spise, eller ulike typer mat der muslimske barn kan spise ett av alternativene. Til slutt drøfter forfatterne de ulike strategiene barnehagen velger i forhold til samarbeid med foreldre, og konkluderer med at begrunnelsene dels er pragmatiske og dels er pedagogisk forankrede.

Andreassen har også et forskningsbidrag på feltet med artikkelen «Perspektiver på hva en førskolelærer trenger å kunne om religion. Rammeplananalyse og preskriptive innspill» (Andreassen 2011). I første del gis en analyse av rammeplan for barnehagelærerutdanning, som munner ut i en kritikk av vektleggingen av kristne verdier, mens han i den andre delen av artikkelen gir en normativ vurdering av hva en førskolelærer etter hans oppfatning trenger å kunne om religion. I tillegg har han utgitt læreboken *Religion, etikk og filosofi i barnehagen*, sammen med Torjer A. Olsen (Andreassen og Olsen 2014).

En annen studie som passer best å presentere under denne deloverskriften, er Tina Dykesteen Nilsens antologiartikkel «Barnehagen – kultur for læring om religioner og livssyn?» (Nilsen 2012). Artikkelen bygger på en surveyundersøkelse rettet inn mot barnehagestyrere og avdelingsledere i tre kommuner i Rogaland., totalt hundre barnehager. Spørsmålene som ble stilt, handlet om bruk av fortellinger i religions- og livssynsarbeidet ved barnehagene, og hvilke fortellinger som ble brukt, i hvilken sammenheng de ble brukt, og til slutt hvilke metoder som ble brukt ved formidling av fortellingene. Resultatene viste at det er særlig i forbindelse med høytidsmarkeringer at religions- og livssynsmessige fortellinger ble brukt, og at det er særlig kristne fortellinger som blir brukt i forbindelse med disse.

«Danning i egne og andres rom. Religion, danning og didaktikk i den fleirkulturelle barnehagen» er tittelen på en antologiartikkel skrevet av Øystein Brekke (Brekke 2014). Brekke tar utgangspunkt i at det religiøse og livssynsmessige mangfoldet som preger dagens norske samfunn, også gjenspeiles i barnehagen, med referanse til formålsbestemmelsen fra 2010. Brekke setter opp følgende spørsmål: På hvilken måte kan barnehagepedagogen konkret bidra til å formidle visse verdier som skal være felles for alle i barnehagen, og samtidig anerkjenne det mangfoldet av religiøse og livssynsmessige tradisjoner som støtter opp under disse verdiene? Og hvordan skal vi forstå barnehagens formidlingsoppdrag knyttet til religion og livssyn i et flerkulturelt samfunn? (Brekke 2014:175).

Brekke viser i artikkelen et religionsdidaktisk opplegg, som består i at en gruppe barnehagelærerstudenter tar med seg en gruppe barn på besøk i et «hellig rom», det vil si et kristent kirkerom, moské eller et annet «rom» som er viktig for en religions religiøse praksiser. I og med arbeidet med dette praktiske opplegget er det lagt opp til at barnehagelærerstudentene skal få aktualisert omtrent hele det aktuelle pensumet som søkes formidlet i barnehagelærerutdanningens RLE-fag. Det vil si respekten for foreldrenes ønsker for oppdragelsen av barna, barnas behov for å orientere seg i den kompliserte virkeligheten de er omgitt av, respekten for andres kultur og religiøsitet, kunnskapstilegnelse på religions- og livssynsfeltet osv. Ifølge Brekke er det avgjørende med et godt etterarbeid med barna, etter at de er kommet tilbake igjen til barnehagen. Dette kan ha form av filosofisk samtale eller undringssamtale, gjerne kombinert med fortellingsformidling til barna.

Når forskningsbaserte lærebøker på feltet inkluderes, vil også Levi Geir Eidhamars bok *Små mennesker – stort mangfold. Religioner og livssyn i barnehagen* (3. utgave 2018) kunne medregnes her. Det er ikke snakk om et forskningsbidrag i snever forstand, men boken har bidratt til utbredelsen av mye kunnskap på feltet som har kommet barnehagene til gode, indirekte som mye brukt pensumbok.

TENDENSER INNEN FORSKNINGEN PÅ RELIGION OG LIVSSYN PÅ BARNEHAGEFELTET (1996–2018)

Oversikten over forskning på religion og livssyn i barnehagen som gis i denne artikkelen, begynner i 1996. Dette var et viktig år i den norske barnehagens historie. Det var da barnehagen fikk sin første detaljerte rammeplan (Barne- og familiedepartementet 1996). Noen år senere, i 2003, førte den store utbygningen som fulgte etter barnehageforliket, til at barnehagen som samfunnsinstitusjon fikk større betydning. Det gikk ut på at alle familier som ønsker det, skal få tilbud om barnehageplass (jf. <https://snl.no/barnehagereformen>). Det at barnehagen fikk styrket status som samfunnsinstitusjon i den perioden jeg har fokusert på i denne oversiktsartikkelen, medførte også økt forskning på religion og livssyn i barnehagen.

Et oversiktlig antall forskningsarbeider

Det har likevel vært et oversiktlig antall forskningsarbeider som har tatt for seg religion og livssyn på barnehagefeltet i perioden 1996 til 2018. Medregnet både store og små er det snakk om til sammen 25 forskningsarbeider, da inkludert syv forskningsbaserte lærebøker.⁸ I tillegg til et eget avsnitt med presentasjon av det så langt eneste doktorgradsstudiet på feltet, Sagbergs avhandling *Autentisitet og undring* fra 2001, som i kraft av både omfang og kvalitet må kunne anses som et sentralt forskningsarbeid på feltet, har jeg valgt å sortere forskningsarbeidene under følgende tre deloverskrifter i fremstillingen ovenfor: (1) «Forskning på barnehagens verdigrunnlag og styringsdokumenter», (2) «Forskning på høytidsmarkeringer i barnehagen», og (3) «Andre barnehagedidaktiske studier.

Det er for så vidt ikke overraskende at det er forsket relativt mye på barnehagens verdigrunnlag og styringsdokumenter, med til sammen seks artikler, i tillegg til Tveter Thoresens, Sødals og Hovdeliens gjennomgang i lærebokform. Dette kan skyldes at det har vært et stort fokus på både verdigrunnlaget og styringsdokumentene i og med innføringen av ny formålsbestemmelse gjeldende fra august 2010, og tre rammeplanrevisjoner i perioden 1996–2018, hvis vi regner med den mindre revisjonen som kom i 2011. Denne typen endringer og revisjoner fordrer forskningsbaserte fortolkninger og faglige diskusjoner av både hvordan de er å forstå, og hvordan de kan bli gjennomført i barnehagens praktiske hverdag.

Tilsvarende er det heller ikke særlig overraskende at det har vært et ganske stort forskningsfokus på høytider og høytidsmarkeringer i barnehagen. I barnehagesammenheng er det sjelden at religioner og livssyn er mer synlige og tematiseres mer i barnehagens hverdag, enn i forbindelse med høytider og

⁸ Dette gjelder Winje 2010; Sagberg 2012; Andreassen og Olsen 2014; Tveter Thoresen og Winje 2017; Hovdelien (red.) 2017, Eidhamar 2018 og Sødal (2018).

høytidsmarkeringer, både religiøse og andre. Medregnet noen studier på grensen av denne tematikken, har det vært gjort seks studier som har tatt for seg denne tematikken, i tillegg til Winjes bok. Et gjennomgående funn har her vært at det fokuseres mer på kristne høytider og tradisjoner enn andre religioner og livssyn, og at dette skyldes barnehagenes tilgjengelige kompetanse. Forskerne etterlyser mer fokus på religiøst mangfold i barnehagene.

De resterende fem studiene som er gjort på feltet religion og livssyn i barnehagen, kan plasseres under deloverskriften «Andre barnehagedidaktiske studier». Disse spenner relativt bredt tematisk, men utgjør ikke desto mindre viktige studier for bredden i kunnskapsutviklingen på feltets skyld. I tillegg nevnes lærebøkene til henholdsvis Eidhamar (2018) og Andreassen og Olsen (2014).

Mindre forskning på religion og livssyn i barnehagen enn tilsvarende på skolefeltet

I dag går over 90 % av alle barn i Norge i alderen 1–5 år i barnehagen, og barnehagen er å anse som en langt på vei felles samfunnsinstitusjon, nesten på linje med skolen. Når jeg skriver «nesten på linje med skolen», skyldes det to ting. For det første er barnehagen som lovregulert samfunnsinstitusjon av relativt ny dato. Den første barnehageloven kom i 1975. Til sammenligning kan skolen som lovfestet felles samfunnsinstitusjon føres tilbake til 1739. Dernest er skolen fortsatt en større samfunnsinstitusjon i den forstand at de aller fleste barn i Norge går der fra de er seks til de fyller seksten år. I 2017 gikk ca. 280 tusen barn i barnehagen, mot ca. 630 tusen barn som tok del i opplæringen i norske grunnskoler (ssb. no/utdanning). Den store oppslutningen om opplæring i regi av skolen skyldes opplæringsplikten for barn fra og med seks års alder. Barnehagen har også stor oppslutning, men er likevel et frivillig tilbud. Historiske forhold og skolens status som den sentrale norske utdanningsinstitusjonen, danner nok mye av forklaringen på at det har vært relativt lite forskning på religion og livssyn i barnehagen, sammenlignet med tilsvarende felt innen skoleforskningen. Tydeligst kommer dette frem ved å telle opp antall doktoravhandlinger som er av relevans i denne sammenhengen. Jeg har bare funnet frem til én doktoravhandling (Sagberg). Sidsel Lied lister i sin forskningsoversikt opp åtte doktoravhandlinger med direkte relevans for religions- og livssynsundervisningen i skolen fra perioden 1994 til 2004, mens Geir Skeie supplerer med 14 doktoravhandlinger til fra perioden 2005 til 2016, uten å regne med avhandlinger med fokus på etikk eller på trosopplærings spørsmål knyttet til en kirkelig kontekst (Lied 2006:170–175; Skeie 2017:29–30). Da står vi igjen med én avhandling om religion og livssyn i barnehagen, mot 22 tilsvarende rettet inn mot skolen. Dette utgjør en betydelig forskjell. En annen mulig forklaring ligger i at skoleforskningen har hatt høyere

status enn barnehageforskningen, noe som har gitt seg utslag i mer oppmerksomhet og større tildelinger av forskningsmidler. Kombinasjonen av høyere status og mer politisk interesse gir større tildelinger blant annet fra Norsk forskningsråd, noe som igjen gir mer forskning.

Mye forskningsfokus på religiøst og livssynsmessig mangfold

Hvis vi holder lærebøkene utenfor, siden de er skrevet på bakgrunn av vedtatte planer for hva som skal formidles av kunnskap på utdanningene, er det påfallende hvor stor del av forskningen på religion og livssyn i barnehagen som er gjort i sammenheng med det relativt nye religiøse og kulturelle mangfoldet som i dag er en del av barnehagehverdagen de fleste steder i Norge, og særlig i de største byene. Mye av denne forskningen er gjort gjennom et fokus på høytider og høytidsmarkeringer i barnehagesammenheng, der flere av studiene bekrefter hverandre på den måten at et felles funn er at det er lite fokus på høytidene til religiøse minoriteter i barnehagen. Eller, tilsvarende, at det fokuseres på det vi kan kalle kulturell formidling i forbindelse med de kristne høytidene jul og påske, men at det religiøse innholdet nedtones eller utelates (jf. Fauske 2012; Toft og Rosland 2014; Krogstad og Hidle 2015). En slik forståelse av forskningsfokuset forutsetter riktignok en religionsforståelse der religions- og livssynsfeltet avgrenses mot etikkfeltet, i tråd med fremstillingen i denne oversiktsartikkelen. På bakgrunn av en «videre» religionsforståelse ville det naturlig nok kunne konkluderes på en annen måte (jf. avgrensningen som ble gjort i introduksjonen ovenfor).

Det har i forskningen også vært en tendens til at det som kan betegnes som mangfoldsperspektivet har hatt forrang foran kulturarvsperspektivet i den forstand at fokuset på religiøse minoriteter i barnehagen og religiøst mangfold, har vært større enn fokuset på kristen tradisjonsformidling og kulturarv. Det synes ellers likevel å være et økende fokus på barnehagens rolle som samfunnsintegrerende institusjon, og hva barnehagen kan bidra med, for eksempel i forbindelse med integrering av innvandrere. Dette åpner igjen for interessante forskningsprosjekter med relevans også for religions- og livssynsfeltet. Det er ellers grunn til å anta at det vil bli mer fokus på sammenhengen mellom de pedagogiske fellesinstitusjonene barnehagen og skolen, og integrering, i tiden fremover, og at dette også vil vise seg ved tildeling av forskningsmidler. Dette kan på sikt føre til at forskning på religion og livssyn i barnehagen får økt oppmerksomhet.

Det er ellers to institusjoner som utmerker seg i forbindelse med forskning på religion og livssyn i barnehagen. Dette er den private høgskolen Dronning Mauds Minne høgskole for barnehagelærerutdanning, som er eiet av Den norske kirke, og IKO – Kirkelig pedagogisk senter, som blant annet gir ut fagtidsskriftet Prismet. Flere av de mest produktive forskerne på feltet religion og livssyn

i barnehagen har tilknytning til DMMH, mens IKO-Forlagets tidsskrift *Prismet* har vært en viktig kanal for formidling av denne forskningen.

25 forskningsarbeider, inkludert syv lærebøker, og innbefattet bare en enkelt doktoravhandling, er ikke mye forskning på et felt i løpet av 22 år. Hvis jeg skal antyde noe om hva som savnes og som trengs av forskning, vil jeg først peke på behovet for flere doktoravhandlinger og bredere studier, gjerne studier som kombinerer kvantitative og kvalitative forskningsmetoder. Dette vil kunne virke perspektivutvidende på et forskningsfelt preget av små kvalitative studier. Dernest er det behov for flere empiriske studier som tar for seg det som skjer konkret i barnehagene, og som fokuserer på hvilke praksiser som gjør seg gjeldende på feltet. Det vil si studier som i skolesammenheng knyttes til betegnelsen «klasseromsforskning». Analyser av dokumenter med tanke på å forstå barnehagens verdiforankring og lignende, eller studier som tar for seg prinsipielle barnehagedidaktiske spørsmål, er det ikke noe i veien med, men det savnes flere empirinære studier av praktisk barnehagevirkelighet.

LITTERATUR

- Aicher, A. (2012) *Høytider, rammer og muligheter*. Oslo: IKO-Forlaget
- Alvestad, M. et al. (2009) «Status og utfordringer i norsk barnehageforskning», *Nordisk barnehageforskning* Vol. 2 (1) s. 39–55
- Alvestad, T. et al. (2013) «Challenges and Dilemmas Expressed by Teachers Working in Toddler Groups in the Nordic Countries», *Early Child Development and Care* Vol. 184, s. 671–688
- Andreassen, B.O. (2011) «Perspektiver på hva en førskolelærer trenger å kunne om religion. Rammeplananalyse og preskriptive innspill», *Nordisk barnehageforskning*, Vol. 4 (1), s. 17–31
- Andreassen, B.-O. og Olsen, T.A. (2014) *Religion, etikk og filosofi i barnehagen*. Oslo: Universitetsforlaget
- Andreassen, B.-O- og Øvrebø, E.M. (2017) «Religiøse spiseforskrifter i barnehagen. En kvalitativ undersøkelse om barnehagers strategier for tilpasning i møte med islamske spiseforskrifter», *Tidsskrift for nordisk barnehageforskning*, Vol. 16 (1), s. 1–15
- «Barnehagereformen.» (2013, 8. oktober). I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/barnehagereformen> (lastet ned 8.9.2018)
- Barne- og familiedepartementet (1996) *Rammeplan for barnehagen* Q-0903 B
- Bjørnstad, E. (2012) *Hva betyr livet i barnehagen for barn under tre år? en forskningsoversikt*. Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus
- Brekke, Ø. (2014) «Danning i egne og andres rom. Religion, danning og didaktikk i den fleirkulturelle barnehagen», i Broström, S.L., Lafton, T. og Letnes, A.M. (red.) *Barnehagedidaktikk. En dynamisk og flerfaglig tilnærming*. Bergen: Fagbokforlaget. s. 175–197

- Broström, S.L., Lafton, T. og Letnes, A.M. (red.) (2014) *Barnehagedidaktikk. En dynamisk og flerfaglig tilnærming*. Bergen: Fagbokforlaget
- Eidhamar, L.G. (2014) *Små mennesker – stort mangfold. Religioner og livssyn i barnehagen*. 2. utg. Oslo: Cappelen Damm
- Fauske, R.H. (2012) «Bruken av religiøse forteljingar i barnehagen. Norsk tradisjon og manglande fleirreligiøsitet», *Prismet* 1:35–57
- Fauske, R.H. (2013) ««Av og til glemmer Gud å passe på oss. Han gjorde i alle fall det med lillesøsteren min for hun døde». Kva rom er det for spiritualitet i dagens barnehage?». I Sæther, K.-W. (red.) *Kristen spiritualitet. Perspektiver, tradisjoner og uttrykksformer*. Oslo: Akademika forlag, s. 189–208
- Gravir, M. (1998) *Jul – påske – pinse. Kulturformidling i barnehage og skole*. Kristiansand: Høyskoleforlaget
- Gulbrandsen, L., & Eliassen, E. (2013). *Kvalitet i barnehager. Rapport fra en undersøkelse av strukturell kvalitet høsten 2012* (NOVA-rapport nr.1/2013). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
- Gulpinar, T, Hernes, L. og Winger, N. (2016) *Blikk fra barnehagen*. Bergen: Fagbokforlaget
- Hidle, K.-M.W. og Krogstad, K. (2015) «Er det mange måter å være norsk på? En empirisk studie av arbeid med minoritetsreligioner i religiøst mangfoldige barnehager», *Prismet* 3:155–167
- Hovdelien, O. (2012) «Barnehagens formålsparagraf – hvordan skal den forstås?», *Prismet* 2–3:105–114
- Hovdelien, O. (2017) «Religionsforståelsen i ny rammeplan for barnehagen», *Prismet* 3:289–303
- Hovdelien, O. (red.) (2017) *Minoritetsreligioner i barnehagen*. Bergen: Fagbokforlaget
- Hugo, B.B. (1996) «Høytider og merkedager i en flerkulturell barnehage», *Prismet* 4:161–167
- Krogstad, K (2014) «Høytidsmarkering i barnehagen», *Tidsskriftet FoU i praksis*, 8 (2): 51–69
- Krogstad, K. (2015) «På leting etter religion. En diskursanalyse av begrepet «det flerkulturelle» i politiske tekster om barnehage», *Norsk pedagogisk tidsskrift* 1:3–14
- Krogstad, K. (2016) «The multicultural and multi-religious Norwegian kindergarten», *Journal of Religious Education* 64:1–13
- Krogstad, K. (2017) «Religious Festivals in Early Childhood Education and Care (ECEC) Institutions: A Norwegian Case Study», *Tidsskrift for nordisk barnehageforskning*, Vol. 16 (3), s. 1–15
- Krogstad, K. og Hidle, K.-M. W. (2015) «Høytidsmarkering i religiøst mangfoldige barnehager», *Tidsskrift for nordisk barnehageforskning*, Vol. 9 (6) s. 1–17
- Kunnskapsdepartementet (2011 [2006]) *Forskrift om rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet (2017) *Rammeplan for barnehagen. Innhold og oppgaver*. Oslo: Pedlex

- Larsson, R. & Gustavsson, C. (eds.) (2004) *Towards a European Perspective on Religious Education*. Skelleftå: Artos & Norma Bokförlag
- Lied, S. (2006) «Norsk religionspedagogisk forskning 1985–2005», *Norsk teologisk tidsskrift* 3:163–195
- Lov om barnehager (barnehageloven) <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-64> (lastet ned 8.9.2018)
- Moser, T. og Pettersvold, M. (red.) (2008) *En verden av muligheter – fagområdene i barnehagen*. Oslo: Universitetsforlaget
- Nilsen, T.D. (2012) «Barnehagen – kultur for læring om religioner og livssyn?». I Vist, T. og Alvestad, M. (red.) *Læringskulturer i barnehagen. Flerfaglige forskningsperspektiver*. Oslo: Cappelen Damm, 239–260
- Palludan, C. (2005). *Børnehaven gør en forskel*. Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag
- Palludan, C. (2012). «Utsigtet forskelsbehandling af etniske minoritetsbørn». I K. Poulsgard & U. Liberg, *Forskning i pædagogisk praksis* (s. 70–93). København: Akademisk Forlag
- Ramsfjell, A. (1995) «Barnebibler og Bibelen for barn». I Rian, D. (red.) *Bibel og bibeloversettelse*. Trondheim: Tapir
- Ramsfjell, A. (2008) «Kjære Gud jeg har det godt.» *Leserolle og barndomskonstruksjon i religiøs didaktisk barnelitteratur*. Doktoravhandling. Trondheim: NTNU
- Ramsfjell, A. (2011) *Barnet i teksten. Leserolle og barndomskonstruksjon i forkynnende fortellinger for barn*. Prismet bok. Oslo: IKO-Forlaget
- Repstad, P. (2000) *Religiøst liv i det moderne Norge. Et sosiologisk kart*. 2. utgave. Kristiansand: Høyskoleforlaget
- Rian, D. (red.) (1995) *Bibel og bibeloversettelse*. Trondheim: Tapir
- Sagberg, S. (2001) *Autentisitet og undring. En drøfting av kristendommens plass i norsk barnehage i institusjonsetisk og personetisk perspektiv*. Doktoravhandling. Trondheim: Tapir
- Sagberg, S. (2003) «Barns tro, «barnetro» og «voksentro». Om barns møte med konvensjoner for tro». I Sagberg, S. og Steinsholt, K. (red.) *Konstruksjoner av barn og barndom*. Oslo: Universitetsforlaget, 119–134
- Sagberg, S. (2006) *Lærer og menneske. Å være ekte i møte med religiøs tro*. Oslo: Unipub forlag
- Sagberg, S. (2008) «Children's spirituality with particular reference to a Norwegian context. Some hermeneutical reflections», *International Journal of Children's Spirituality*, 13:4, 355–370
- Sagberg, S. (2010) «Livsmestring, livstolkning og spiritualitet», *Prismet* 4:219–230
- Sagberg, S. (2012) *Religion, verdier og danning. Barns møte med de store spørsmål i livet*. Bergen: Fagbokforlaget

- Sagberg, S. (2015) *Holistic Religious Education – is it possible? The complex web of religion, spirituality and morality*. Research on Religious and Spiritual Education volume 8. Münster: Waxman
- Sagberg, S. (2017) «Taking a children's rights perspective on children's spirituality», *International Journal of Children's Spirituality*, 22:1, 24–35
- Sagberg, S. (red.) (2017) *Mot til å være barnehagelærer. Verdier som omdreiningspunkt*. Bergen: Fagbokforlaget
- Sagberg, S. og Steinsholt, K. (red.) (2003) *Konstruksjoner av barn og barndom*. Oslo: Universitetsforlaget
- Sagberg, S. og Røen, I. (2011) «Social practices of encountering death: a discussion of spiritual health in grief and the significance of worldview», *International Journal of Children's Spirituality*, 16:4, 347–360
- Sando, S. (2014) *Barn, IKT og etikk. En studie i digital etisk dannelse, med norske barnehager som case*. Doktoravhandling
- Skeie, G. (2004) An overview of religious education research in Norway”, in R Larsson & C. Gustavsson (Eds.) *Towards a European Perspective on Religious Education*, 317–331
- Skeie, G. (2017) «Where is Norwegian religious education research heading? A discussion based on two dissertations”, *Nordidactica. Journal of Humanities and Social Science Education* 1:27–48
- Statistisk sentralbyrå (SSB) (2017) «Barnehager», <https://www.ssb.no/utdanning/statistikker/barnehager> (lastet ned 3.1.2017)
- Stubø, I. (2010) «Nye formålsparagrafer i skole og barnehage. Forholdet mellom universelle og partikulære verdier og verditradisjoner», *Norsk teologisk tidsskrift* 4:229–254
- Sæther, K.-W. (red.) (2013) *Kristen spiritualitet. Perspektiver, tradisjoner og uttrykksformer*. Oslo: Akademika forlag
- Sødal, H.K. (2018) *Kristen arv og tradisjon i barnehagen*. 6. utg. Oslo: Cappelen Damm
- Thoresen, I.T. (2006) «Barnehagen i støpeskjeen», *Prismet* 1:17–33
- Thoresen, I.T. og Winje, G. (2017) *Religioner, mangfold og etikk i barnehagen*. 2. utg. Oslo: Cappelen Damm
- Toft, A. og Rosland, K.T. (2014) «Barnehager og høytidsmarkering. En gjennomgang og diskusjon av begrunnelser knyttet til manglende markering av ikke-kristne høytider», *Prismet* 4:211–225
- Universitets- og høyskolerådet, «publiseringskanaler», http://www.uhr.no/rad_og_utvalg/utvalg/det_nasjonale_publiseringsutvalget/publiseringskanaler (lastet ned 3.1.2017)
- Vist, T. og Alvestad, M. (red.) (2012) *Læringskulturer i barnehagen. Flerfaglige forskningsperspektiver*. Oslo: Cappelen Damm
- Winje, G. (2010) *Høytidsmarkering i barnehagen*. Kristiansand: Høyskoleforlaget

- Winje, G. et al. (2008) «Fra divali til halloween. Etikk, religion og filosofi». I Moser, T. og Pettersvold, M. (red.) *En verden av muligheter – fagområdene i barnehagen*. Oslo: Universitetsforlaget, 118–136
- Statistisk sentralbyrå (SSB) (2018) «Utdanning», ssb.no/utdanning (lastet ned 8.9.2018)
- Winsvold, A., & L. Gulbrandsen (2009). *Kvalitet og kvantitet. Kvalitet i en barnehagesektor i sterk vekst* (NOVA-rapport nr. 2/2009). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
- Østrem, S. (2008) *Barns subjektivitet og likeverd: et bidrag til en diskusjon om barnehagens pedagogiske innhold og etiske forankring*. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo. Det teologiske fakultet
- Østrem, S., Bjar, H., Føsker, L.R., Hogsnes, H.D., Jansen, T.T., Nordtømme, S., & Tholin, K.R. (2009). *Alle teller mer. En evaluering av hvordan Rammepplan for barnehagens innhold og oppgaver blir innført, brukt og erfart*. Tønsberg: Høgskolen i Vestfold. Barnehagesenteret